

І.Б. НАЗАРОВА, В.Б. САМОЙЛЕНКО

ФІЗІОЛОГІЧНЕ АКУШЕРСТВО

ПІДРУЧНИК

*Друге видання,
перероблене і доповнене*

ЗАТВЕРДЖЕНО
Міністерством охорони здоров'я
України як підручник для студентів
 медичних (фармацевтичних) коледжів,
 училищ, академії та інститутів
 медсестринства

Київ
ВСВ “Медицина”
2018

УДК 618.2/7
ББК 51.1(2)4я73
H28

*Затверджено Міністерством охорони здоров'я України як підручник для студентів медичних (фармацевтичних) коледжів, училищ, академій та інститутів медсестринства
(лист № 08.01-47/671 від 21.04.2009)*

Рецензенти:

*Ю.П. Вдовиченко — доктор медичних наук, професор кафедри акушерства, гінекології та перинатології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика;
А.М. Рибалко — доктор медичних наук, професор*

Назарова І.Б.

H28 Фізіологічне акушерство : підручник / І.Б. Назарова, В.Б. Самойленко. — 2-е вид.,
переробл. і допов. — К. : ВСВ “Медицина”, 2018. — 408 с. + 4 с. кольор. вкл.
ISBN 978-617-505-634-9

У підручнику висвітлено організацію роботи акушерського стаціонару, санітарно-гігієнічний режим у пологових будинках, фізіологічний перебіг вагітності, пологів і післяполового періоду. Викладено методи оцінки стану плода і новонародженого.

Відповідно до наказів МОЗ України стандартизовано й уніфіковано методи діагностики та лікування захворювань породіль і новонароджених, які дають змогу знизити їх смертність.

Для студентів медичних (фармацевтичних) коледжів, училищ, академій та інститутів медсестринства.

УДК 618.2/7
ББК 51.1(2)4я73

ISBN 978-617-505-634-9

© І.Б. Назарова, В.Б. Самойленко, 2009, 2018
© ВСВ “Медицина”, оформлення, 2018

Передмова

Підручник з акушерства містить теоретичну і практичну частини, які розраховані на студентів медичних коледжів, училищ, академії та інститутів медсестринства, а також можуть бути використані для самопідготовки студентів.

В основу підручника покладено сучасні накази з удосконалення акушерської допомоги в Україні.

У темі “Профілактика захворювань в акушерських стаціонарах” використано Інструкцію з організації комплексу профілактичних заходів в акушерських стаціонарах.

Послідовність дій при медичному спостерігенні за здоровим новонародженим у пологовій залі наведено в темі “Пологи. Перший туалет новонародженого” згідно з найновішими матеріалами МОЗ України.

Тему “Дистрес плода під час вагітності та пологів” висвітлено в контексті осітannих рекомендацій МОЗ України “Клінічні протоколи з акушерської допомоги”.

Практична частина має чітку структуру: тема, мета, практичні навички, алгоритми дій, самостійна робота, матеріал для самопідготовки, ситуаційні задачі та тести.

У підручник також включено ситуаційні задачі, тести і додатки.

Список скорочень

БПП — біофізичний профіль плода
БЧСС — базальна частота серцевих скорочень
ВГС — вірус гепатиту С
ВЛІ — внутрішньолікарняна інфекція
ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я
ДІ — довірчий інтервал
ДМ — доказова медицина
ЕКГ — електрокардіографія
КІК — комісія з інфекційного контролю
КТГ — кардіотокографія
КТР — куприково-тім'ячковий розмір
ЛГ — лютеїнізуальний гормон
МБПП — модифікований біофізичний профіль плода
НСТ — нестресовий тест
ПРЛ — пролактин
РКД — рандомізоване контрольне дослідження
ТРП — тест рухів плода
УЗД — ультразвукове дослідження
ФАП — фельдшерсько-акушерський пункт
ФКГ — фонокардіографія
ФСГ — фолікулостимулювальний гормон
ХГ — хоріонічний гонадотропін
ЧДР — частота дихальних рухів
ЧСС — частота серцевих скорочень
ШВЛ — штучна вентиляція легень

I

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Розділ 1

АКУШЕРСТВО ЯК НАУКА. ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ АКУШЕРСТВА

Акушерство і гінекологія — дві галузі єдиної науки про фізіологічні і патологічні процеси, які відбуваються в організмі жінки.

Акушерство (від франц. *accoucher* — народжувати) — наука про фізіологічні та патологічні процеси, пов’язані з вагітністю, пологами і післяполовим періодом, а також методи діагностики, лікування та профілактики ускладнень вагітності і пологів.

Невід’ємною складовою акушерства є вчення про новонароджену дитину.

Акушерство — одна з найдавніших медичних дисциплін.

Гінекологія — наука про захворювання жіночих статевих органів, про методи їх діагностики, профілактики і лікування.

Акушерсько-гінекологічна допомога ґрунтуються на принципах, загальних для всієї системи охорони здоров’я: профілактичний напрям, безкоштовність, загальнодоступність, зв’язок науки з практикою та ін. Проте акушерство має деякі особливості, що відрізняють його від інших дисциплін.

Акушери-гінекологи і акушерки надають допомогу не тільки при захворюваннях (як терапевти, хірурги та ін.), а також і при фізіологічних процесах, якими є вагітність і пологи.

Лікарі й акушерки, які працюють у галузі родопомочі, відповідають за благополуччя не однієї людини, як представники інших медичних спеціальностей, а двох: матері й дитини.

Акушерська допомога має масовий характер: медична допомога при пологах надається щороку мільйонам жінок нашої країни. Потреба в акушерській допомозі часто виникає раптово. Невідкладну акушерську допомогу доводиться надавати частіше, ніж інші види медичної допомоги.

Профілактика, яка лежить в основі всіх галузей медицини, є фундаментом організації родопомочі.

Масовий характер лікувально-профілактичної допомоги жінкам, складність і відповідальність завдань акушерства і гінекології роблять цю медичну дисципліну однією з основних.

Теоретична частина

У період первіснообщинного устрою жінка народжувала без допомоги, іноді їй допомагала старша в сім'ї. При рабовласницькому ладі почалося формування “храмової” медицини і професійного лікування.

Дані фольклору і давніх пам’яток писемності з великою переконливістю свідчать про цілком раціональні прийоми надання допомоги породіллям і новонародженим у родовому суспільстві. Перші зразки єгипетської ієрогліфічної писемності з’явилися не пізніше 4 тис. років до н. е. До нашого часу дійшли 9 папірусів з медичними текстами. У папірусі з Кахуна узагальнено знання стародавніх єгиптян у галузі акушерства і гінекології. А знали вони ознаки маткових кровотеч, способи їх лікування, симптоми запальних гінекологічних захворювань, хвороб грудних залоз, уміли користуватися протизаплідними засобами і розпізнавати вагітність на ранніх термінах.

Відомості про систему медичних знань стародавніх греків знаходимо в міфах: допомога Рей, коли вона народжувала бога Зевса, допомога в пологах матері Аполлона. Бог Аполлон — бог-цілитель, фессальський лікар Асклепій — бог лікування, його дочка Гігейя — богиня здоров’я. Батьком Асклепія вважався Аполлон, який згідно з міфом особисто провів операцію кесаревого розтину, діставши сина з черева німфи Короніди в той момент, коли вона, убита Артемідою, вже лежала на похоронному вогнищі.

Видатним лікарем Стародавньої Греції, “батьком медицини” став Гіппократ (460—370 рр. до н. е.), матір’ю його була відома акушерка Фанарета. Гіппократом написано декілька трактатів з акушерства: “Про миття рук”, “Про акушерський інструментарій” та ін. Гіппократ розробив основний принцип дій лікаря, актуальній і нині — “не нашкодь!”.

Соран Ефесський — засновник акушерства і педіатрії. Одна з його 15 книг присвячена акушерству і до періоду середньовіччя була незамінною для акушерів. Лікарі Стародавньої Греції і Риму крім ембріотомії, вишкібання шийки матки, зондування матки застосовували також операцію кесаревого розтину. Проте її проводили лише після смерті роділлі з метою врятувати життя дитини.

У відомому “Каноні лікарської науки” таджицького лікаря Абу Алі Ібн-Сіни (Авіценна, 98—1037) є розділи з акушерства і жіночих хвороб. У них згадуються операції повороту плода на голівку, витягування плода за ніжку, краніо- й ембріотомії. При виборі операції Ібн-Сіна вважав за необхідне враховувати стан здоров’я жінки і можливість перенесення нею операції.

Акушерську допомогу в Стародавній Русі надавали старші в сім’ї жінки.

Велика княгиня Ольга у Києво-Печерській Лаврі відкрила лікарню. Дочка князя Мстислава Євпраксія (візантійська цариця Зоя) написала трактат “Алімма”, в якому описала всі медичні знання того часу, зокрема з акушерства та гінекології. На Русі пологи приймали бабки-повитухи в лазні, яку топили, поливали окропом лавки, роділлю поміщали на лавку, одягали їй чистий одяг, розплітали коси, розв’язували всі вузлики, для того щоб пологи йшли благополучно. Бабки-повитухи приймали пологи, перерізували пуповину, сповивали дитину.

Період становлення капіталізму характеризувався бурхливим розвитком наук, зокрема природознавства. До цього часу (XVI ст.) відносять анатомічні дослідження Везалія, Фалlopія, Євстахія, Боталло. Значним досягненням акушерства було впровадження в практику Амбруазом Паре (1517—1590) давно забутої опера-

Зміст

Передмова	3
Список скорочень.....	4
ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА	5
РОЗДІЛ 1. Акушерство як наука. Основні етапи розвитку акушерства	7
Розвиток акушерства в Російській імперії	9
Розвиток акушерства в Україні	11
Медична етика і деонтологія в сучасному акушерстві.....	13
РОЗДІЛ 2. Уведення в доказову медицину	15
РОЗДІЛ 3. Організація акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні	24
Принципи організації акушерської служби в Україні.....	24
Жіноча консультація	25
Завдання жіночої консультації.....	26
Організація диспансерного нагляду за вагітними	26
Організація амбулаторної гінекологічної допомоги	30
Організація спеціалізованої амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги	31
Організація амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в сільській місцевості	32
Права та обов'язки акушерки жіночої консультації	34
Фельдшерсько-акушерський пункт	35
Пологовий будинок	36
Права та обов'язки акушерки акушерського стаціонару	39
Обов'язки медичної сестри відділення новонароджених	40
Основи законодавства України про охорону здоров'я жінки	41
РОЗДІЛ 4. Профілактика захворювань в акушерських стаціонарах	44
Профілактика внутрішньолікарняних інфекцій в акушерських стаціонарах.....	45
Основні поняття і терміни	45
Організаційні заходи	47
Профілактика ВЛІ.....	48
Санітарно-протиепідемічні заходи	52
Профілактика ВЛІ у медичного персоналу.....	52
Методика обробки рук медичного персоналу та пацієнтів, використання медичних рукавичок.....	55
Правила використання медичних рукавичок	58

Зміст

РОЗДІЛ 5. Анатомія та фізіологія жіночих статевих органів	60
Зовнішні статеві органи	60
Внутрішні статеві органи	61
Зв'язковий апарат внутрішніх статевих органів	66
Кровоносна, лімфатична і нервова системи статевих органів	67
Грудні залози	69
РОЗДІЛ 6. Жіночий таз і тазове дно.....	70
Кістки таза	70
З'єднання таза.....	72
Великий таз.....	72
Малий таз.....	73
М'язи таза	76
Дослідження таза	78
Додаткові розміри таза.....	81
Відмінність жіночого таза від чоловічого.....	82
РОЗДІЛ 7. Менструальний цикл. Гігієна жінки в різні періоди життя	83
Вікові періоди життя жінки.....	83
Нейрогуморальна регуляція менструального циклу.....	86
Гігієна жінки в різні періоди життя.....	91
Гігієна дівчаток.....	91
Гігієна дорослої жінки	92
РОЗДІЛ 8. Фізіологія вагітності. Гігієна вагітної жінки	94
Особливості адаптації організму жінки до вагітності в різні її терміни	102
Плід у різні терміни вагітності	109
Здоровий спосіб життя під час вагітності	110
Зразок одноденного меню.....	115
Плід як об'єкт пологів	116
Голівка зрілого плода	116
Розміри голівки і тулуба зрілого плода	116
Гігієна вагітних	117
РОЗДІЛ 9. Діагностика вагітності.....	121
Діагностика вагітності на ранніх термінах	121
Додаткові методи діагностики вагітності	122
Діагностика вагітності на пізніх термінах	122
Методика обстеження вагітних	122
Розміщення плода в порожнині матки.....	127
Зовнішнє акушерське дослідження.....	129
Прийоми Леопольда	129
Додаткові методи дослідження під час вагітності	134
Неінвазивні методи	134
Інвазивні методи	135
Визначення терміну вагітності, дати декретної відпустки і дати пологів	135
Визначення дати декретної відпустки	136
Визначення передбачуваної дати пологів	137
Визначення довжини та маси тіла плода	137
РОЗДІЛ 10. Пологи. Перший туалет новонародженого.....	139
Провісники і початок пологів	140

Зміст

Ознаки зрілості шийки матки	141
Пологові сили	141
Періоди пологів	142
Перебіг I періоду пологів.....	143
Перебіг II періоду пологів	146
Біомеханізм пологів.....	147
Біомеханізм пологів при передньому виді потиличного передлежання	147
Біомеханізм пологів при задньому виді потиличного передлежання.....	150
Послідовий період.....	151
Ведення фізіологічних пологів	152
Порядок прийому роділлі.....	153
Ведення I періоду пологів	153
Спостереження та допомога роділлі.....	153
Ведення партограми.....	154
Ведення II періоду пологів.....	158
Відношення голівки до площин таза	159
Акушерська допомога (захист промежини)	161
Ведення III періоду пологів.....	163
Ознаки відшарування плаценти від стінок матки.....	164
Зовнішні прийоми виділення посліду.....	164
Первинний туалет новонародженого.....	166
Тепловий ланцюжок.....	167
Догляд за новонародженим	169
Догляд за пуповинним залишком у пологовому будинку	169
Догляд за пуповинним залишком після виписування з пологового будинку	170
Догляд за шкірою	170
Догляд за дитиною, яка народилася шляхом операції кесаревого розтину.....	170
РОЗДІЛ 11. Фізіологія і патологія новонароджених.....	172
Анатомо-фізіологічні особливості новонароджених	172
Перинатальний період, живонародження та мертвонародження	173
Термін пологів. Новонароджений	174
Неонатальний період	174
Маса і довжина тіла при народженні	175
Зрілість новонародженого	175
Критичні періоди розвитку плода.....	176
Дистрес плода під час вагітності та пологів.....	177
Дистрес плода при вагітності	177
Діагностичні критерії.....	177
Діагностика	177
Тактика ведення вагітності з дистресом плода	178
Лікування	178
Розродження	178
Профілактика	179
Дистрес плода під час пологів.....	179
Діагностичні критерії.....	179
Тактика ведення пологів	180
Асфіксія при народженні та первинна реанімація новонароджених.....	180
Первинна реанімація новонароджених	182
Підготовка до надання реанімаційної допомоги новонародженному	183

Зміст

Методика оцінки стану новонародженого під час реанімації.....	184
Забезпечення прохідності дихальних шляхів у разі чистих навколоплідних вод...	186
Забезпечення прохідності дихальних шляхів у разі забруднення навколоплідних вод меконієм	187
Киснева терапія.....	187
Техніка проведення кисневої терапії	188
ШВЛ новонародженого	189
Використання додаткового кисню	189
Контроль за ефективністю ШВЛ.....	190
Інтубация трахеї.....	191
Непрямий масаж серця.....	191
Техніка проведення непрямого масажу серця.....	191
Оцінка ефективності непрямого масажу серця.....	192
Застосування лікарських засобів.....	192
Заходи після народження дитини.....	193
Визначення необхідності проведення реанімації дитині, яка народилась після вилиття чистих навколоплідних вод.....	193
Визначення необхідності проведення реанімації дитині, яка народилась після вилиття вод, забруднених меконієм	194
Визначення необхідності проведення реанімації дітям, які народилися в терміні гестації до 32 тиж.....	195
Первинні кроки допомоги новонародженному	196
Первинні кроки допомоги дитині, яка народилась після вилиття чистих навколоплідних вод.....	196
Первинні кроки допомоги дитині, яка народилась після вилиття вод, забруднених меконієм, якщо дитина неактивна.....	196
Подальші дії після 30 с ШВЛ мішком і маскою	197
Припинення реанімації	198
РОЗДІЛ 12. Знеболювання пологів.....	199
Механізм полового болю.....	200
Немедикаментозні методи	201
Комплексна підготовка до партнерських пологів	204
Методика проведення комплексної підготовки до партнерських пологів....	205
Медикаментозне знеболювання	206
РОЗДІЛ 13. Післяпологовий період. Грудне вигодовування.....	207
Зміни в організмі породілі	207
Ведення післяполового періоду	210
Післяпологове консультування	211
Спільне перебування матері і новонародженого	213
Лактація та грудне вигодовування дітей.....	213
Важливість годування дитини груддю	214
Основні компоненти грудного молока.....	214
Вплив грудного вигодовування на розвиток дитини та організм матері	214
Механізм лактопоезу.....	215
Методика годування груддо.....	216
Зціджування грудного молока.....	218
Стимуляція окситоцинового рефлексу	219
Гігієна жінки, яка годує груддю	219

Зміст

Підтримання тривалої стійкої лактації	219
Режим годування дитини.....	220
Причини неефективного грудного вигодовування.....	222
ІІ. ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА	225
ТЕМА. Організація акушерської допомоги в Україні	227
Основні якісні показники оцінки роботи жіночої консультації	229
Чинники ризику перинатальної патології	229
ТЕМА. Організація акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні (пологовий будинок, ФАП).....	234
ТЕМА. Профілактика захворювань в акушерському стаціонарі.....	238
Алгоритм “Інструкція з обробки рук медичного персоналу за методом Спасокукоцького – Кочергіна”	239
Склад аптечки для надання невідкладної медичної допомоги медичним працівникам і технічному персоналу лікувально-профілактичних закладів ...	240
Інструкція з профілактики професійного зараження ВІЛ-інфекцією	241
Профілактика внутрішньолькарняної інфекції та протиепідемічні заходи....	243
Методика обробки рук медичного персоналу та пацієнтів, використання медичних рукавичок.....	252
ТЕМА. Жіночий таз.....	255
Алгоритм дій: вимірювання зовнішніх розмірів таза.....	257
Алгоритм дій: вимірювання діагональної кон’югати	258
Алгоритм дій: визначення справжньої кон’югати.....	259
Ситуаційні задачі.....	259
ТЕМА. Плід як об’єкт пологів.....	261
Ситуаційні задачі.....	263
ТЕМА. Діагностика вагітності	264
Алгоритм дій: курація вагітних	266
Алгоритм дій: вимірювання зовнішніх розмірів таза.....	267
Алгоритм дій: вимірювання діагональної кон’югати	268
Алгоритм дій: визначення справжньої кон’югати.....	268
Алгоритм дій: дослідження піхви і шийки матки в дзеркалах.....	269
Алгоритм дій: бімануальне дослідження	269
Алгоритм дій: узяття мазків з піхви на визначення ступеня чистоти	270
Алгоритм дій: узяття крові на виявлення ВІЛ-інфекції	271
Алгоритм дій: заповнення направлень у лабораторію	271
Алгоритм дій: патронаж вагітних у домашніх умовах з оформленням документації	272
Інструкція з виконання допологового патронажу (1-й патронаж).....	272
Самостійна робота.....	273
Рекомендована література	273
Вимоги до реферату	274
ТЕМА. Діагностика вагітності. Методика обстеження вагітної	275
Алгоритм дій: курація вагітних	276
Алгоритм дій: визначення об’єму живота і висоти стояння дна матки	278
Алгоритм дій: вимірювання зовнішніх розмірів таза.....	278
Алгоритм дій: вимірювання діагональної кон’югати	279
Алгоритм дій: визначення справжньої кон’югати.....	279

Зміст

Алгоритм дії: визначення членорозташування плода	280
Алгоритм дії: вислуховування серцебиття плода.....	281
Алгоритм дії: дослідження піхви і шийки матки в дзеркалах.....	281
Алгоритм дії: бімануальне дослідження	282
Алгоритм дії: узяття мазків з піхви на визначення ступеня чистоти піхви ..	283
Алгоритм дії: визначення білка в сечі.....	283
Алгоритм дії: узяття крові на виявлення ВІЛ-інфекції	284
Алгоритм дії: заповнення направлень у лабораторію	284
Алгоритм дії: патронаж вагітних у домі з оформленням документації	285
<i>Тести</i>	285
<i>Ситуаційні задачі</i>	288
Самостійна робота.....	289
Рекомендована література	290
Орієнтовна карта для самостійної роботи з літературою	290
Матеріали для самоконтролю	291
Контрольні запитання	291
Тести	291
Матеріали для аудиторної самостійної роботи.....	292
Орієнтовна карта для самостійної аудиторної роботи.....	292
Інструкція з виконання допологового патронажу (1-й патронаж).....	292
Інструкція з виконання допологового патронажу (2-й патронаж).....	293
Інструкція з виконання допологового патронажу (3-й патронаж).....	293
ТЕМА. Періоди і фази пологів. Біомеханізм пологів	295
Алгоритм дії: визначення тривалості переймів і пауз.....	297
Алгоритм дії: визначення членорозташування плода	298
Алгоритм дії: вислуховування серцебиття плода.....	298
<i>Тести</i>	299
ТЕМА. Ведення I і II періодів пологів.....	300
Столик для прийому пологів	302
Алгоритм дії: послідовність дій при здійсненні медичного спостереження за здоровим новонародженим у пологовій залі	303
<i>Тести</i>	305
Самостійна робота.....	305
Матеріали для позааудиторної самостійної перевірки	306
Матеріали для позааудиторної самостійної роботи	307
Контрольні запитання	308
<i>Тести</i>	308
Рекомендована література	310
ТЕМА. Ведення III періоду пологів.....	311
Алгоритм дії: діагностика ознак відділення плаценти	313
Алгоритм дії: виділення посліду, що відокремився, зовнішніми прийомами...	313
Алгоритм дії: огляд плаценти пуповини	314
Алгоритм дії: огляд шийки матки в ранній післяпологовий період.....	314
Алгоритм дії: облік крововтрати в пологах.....	314
<i>Тести</i>	315
<i>Ситуаційні задачі</i>	317
ТЕМА. Внутрішньоутробна гіпоксія плода і асфіксія новонародженого.....	319
Алгоритм дії: визначення членорозташування плода	320

Зміст

Алгоритм дій: вислуховування серцебиття плода.....	320
Ситуаційні задачі.....	321
ТЕМА. Знеболювання пологів.....	323
Алгоритм дій: курація вагітних	324
Алгоритм дій: визначення об'єму живота і висоти стояння дна матки	324
Алгоритм дій: визначення членорозташування плода	325
Алгоритм дій: вислуховування серцебиття плода.....	325
ТЕМА. Післяпологовий період.....	327
Алгоритм дій: дослідження піхви і шийки матки в дзеркалах.....	329
Алгоритм дій: бімануальне дослідження	330
Алгоритм дій: узяття мазків з піхви на визначення ступеня чистоти	331
Алгоритм дій: заповнення направлень у лабораторію	331
ІІІ. СИТУАЦІЙНІ ЗАДАЧІ І ТЕСТИ	333
Ситуаційні задачі.....	334
Тести	342
ІV. ДОДАТКИ	353
Додаток 1. Облікова документація акушерсько-гінекологічних закладів амбулаторного типу	354
Додаток 2. Анкета вагітної.....	356
Додаток 3. Групи ризику інфікування та захворюваності на туберкульоз серед вагітних	360
Додаток 4. Фактори прогнозування ризику перинатальної та материнської патології (за А. Cooplard).....	361
Додаток 5. Критерії оцінки здоров'я вагітної та групи динамічного спостереження	362
Додаток 6. Тест рухів плода	363
Додаток 7. Норми потреб у поживних речовинах та енергії для вагітних	365
Додаток 8. Використання партограми	365
Додаток 9. Оцінка результатів визначення показників БПП	374
Додаток 10. Оцінка результатів КТГ під час пологів і тактика ведення пологів.....	375
Додаток 11. Перелік витратних матеріалів і лікарських засобів для реанімації новонароджених	376
Додаток 12. Методика проведення комплексної підготовки до партнерських пологів.....	378
Додаток 13. Комплекс дихальних вправ	392
Додаток 14. Прикладання дитини до грудей	393
Додаток 15. Зціджування молока	395
Додаток 16. Консультативна допомога матері	396
Додаток 17. Засоби стимуляції лактації.....	398
Список літератури	400